

Rysy cizineckého přízvuku ve španělštině českých mluvčích¹

Štěpánka Černíková – Petr Čermák (Praha)

THE PHONETIC FEATURES OF SPANISH AS SPOKEN BY CZECHS

The paper focuses on some of the “foreign” phonetic features of L2 Spanish as spoken by Czechs. It presents a qualitative analysis of L2 Spanish production followed by a perception experiment, in which advanced Spanish-speaking Czech listeners reacted to specifically modified items in non-suggestive contexts. The most salient phenomena in Spanish pronunciation that cause confusion in Czech speakers include *r*-sounds /r/ and /r/, the position of word-stress and the realization of vowels between two subsequent lexical items. The study shows that these features, having no relevant equivalents in Czech, seem to be relatively problematic for Czech speakers of Spanish. The perception experiment, however, did not confirm that differences in these properties would be relevant for Czech speakers, either on the segmental, or the suprasegmental level (the word-stress). On the other hand, it did demonstrate a difference between the perception of Spanish native and non-native speech, significantly slower reaction times and more variability being associated with the L2 Spanish speakers.

KEY WORDS

Spanish, phonetic features, vowels, accent, *r*-sounds, foreign accent

KLÍČOVÁ SLOVA

španělština, fonetické rysy, samohlásky, přízvuk, *r*-ové hlásky, cizinecký přízvuk

1. ÚVODEM

Tento článek přináší výsledky výzkumu zabývajícího se cizineckým přízvukem ve španělštině. Jde o součást širšího projektu *Kognitivní zátěž při zpracování řeči s cizineckým přízvukem* — jak název napovídá, cílem je experimentálně zkoumat, jak posluchač zpracovává řeč nerodilého mluvčího, konkrétně na angličtině a španělštině.

V tomto textu bychom chtěli představit konkrétní rysy španělské výslovnosti, které jsou z hlediska produkce i percepce pro české mluvčí z různých důvodů problematické a mohou potenciálně představovat zvýšenou zátěž pro nerodilého mluvčího při výslovnosti a následně pak při zpracování řeči posluchačem.

1 Článek vznikl v rámci projektu GAČR 14-08084S — 2014–2015: *Kognitivní zátěž při zpracování řeči s cizineckým přízvukem*.

2. CIZINECKÝ PŘÍZVUK

Cizinecký přízvuk² je v poslední době předmětem studia hned v několika oborech — ve fonetice, v didaktice cizích jazyků, v sociolingvistice, v psychologii i v sociologii. Je tomu tak proto, že při jeho popisu nevystačíme s poznatky z jedné disciplíny. Uveďme příklad: jak už napovídá výše zmíněný název projektu, fonetický popis jevů charakterizujících cizinecký přízvuk musí být doplněn poznatky o kognitivním zpracování mluvené řeči; jen tak lze říci něco více o tom, jak posluchač na cizinecký přízvuk reaguje.

Obecně se předpokládá, a dokládají to i provedené výzkumy (srov. k tomu např. Derwingová — Munro, 2009, s. 485), že cílem nerodilého mluvčího je co nejvíce se přiblížit výslovnosti rodilého mluvčího (obzvláště v českém prostředí jsou patrné snahy nemít cizinecký přízvuk vůbec). Tento předvídatelný, vcelku banální fakt má celou řadu příčin. Jednou z nich je skutečnost, že (jak potvrzují různé výzkumy, viz např. Oppenheimer, 2008; Lev-Ariová — Keysar, 2010) cizinecký přízvuk má vliv na to, jak bude mluvčí hodnocen posluchačem: jeho řeč se hůř a déle zpracovává (srov. Derwingová — Munro, 2009), mluví se vyděluje ze skupiny, kam patří posluchač, mluví a jeho výroky jsou méně věrohodné (srov. Lev-Ariová — Keysar, 2010). Objevují se pokusy připisovat tento fakt výhradně předsudkům vůči cizincům — někdy se mluví o diskriminaci, jindy o nutnosti bránit cizinecký přízvuk jako rys identity daného mluvčího — výsledky experimentů (např. Lev-Ariová — Keysar, 2010, s. 1093) ale dokládají, že zásadní roli hraje právě obtížnější zpracování řeči s cizineckým přízvukem. Tento závěr plně odpovídá obecnější kognitivní teorii plynulosti (*fluency*)³: jevy spjaté s kognitivně méně náročnými operacemi jsou lidmi obecně hodnoceny jinak než jevy spjaté s náročnějšími operacemi, obvykle „příznivěji“.

Snaha o co největší přiblížení k výslovnosti rodilého mluvčího je tedy součástí snahy o akceptaci prostředím, protože cizinecký přízvuk je spjat takřka výhradně s nevýhodami (*social costs*). Výhody (*social benefits*) jsou zcela okrajové: skutečnost, že je mluvčí posluchačem identifikován jako cizinec, může vést k tomu, že posluchač

2 V běžném jazyce se používá laický výraz „mít přízvuk, mít akcent“. V angličtině se obvykle užívá termínu *accent*, ve španělštině *acento (extranjero)*. Zatímco v běžné řeči se tímto výrazem pravděpodobně míní i jiné než fonetické zvláštnosti (tj. vlastně nemluvit jako rodilý mluvčí), ve fonetice a v tomto textu se pod pojmem cizinecký přízvuk vždy chápe fonetická neobvyklost ve vztahu s fonetickými vlastnostmi promluvy rodilého mluvčího (tj. morfologické, syntaktické a jiné odchylky zůstávají stranou; vlastně se předpokládá gramaticky zcela správně konstruované věty vyslovované nepatříčně z hlediska fonetického; srov. k tomu definici pojmu u Derwingové a Munroa, 2009, s. 476: „when we use the word accent here, we refer to the ways in which their speech differs from that local variety of English and the impact of that difference on speakers and listeners“).

3 Fluency is defined as a subjective experience of ease or difficulty associated with a mental process. In other words, fluency isn't the process itself but, rather, information about how efficient or easy that process feels. Fluency effects can therefore be generated by nearly any form of cognitive processing, which makes it a difficult construct to pin down. (Oppenheimer, 2008, s. 238).

k této skutečnosti přihlédne a začne mluvit jinak (*foreigner talk*); cizinecký přízvuk může být někdy chápán jako půvabná zvláštnost — angličtina s cizorodými rysy se u některých známých osobností stala jejich „osobní značkou“ (srov. k tomu Derwingová — Munro, 2009, s. 484).

Všechny tyto závěry pochopitelně platí, mluvíme-li o reakci rodilých mluvčích na řeč nerodilého mluvčího. Vnímání cizineckého přízvuku jiným nerodilým mluvčím je odlišné. Dá se např. předpokládat, že produkce nerodilého mluvčího v daném cizím jazyce bude jeho krajany vnímána lépe (resp. budou ji snáze rozumět) než mluvčími odlišných mateřských jazyků.

3. CIZINECKÝ PŘÍZVUK VE ŠPANĚLŠTINĚ ČECHŮ

Definovat vlastnosti cizineckého přízvuku v konkrétním jazyce není jednoduché, mj. proto, že vykazuje stejnou individuální proměnlivost spjatou s idiolektem jako jazyk rodilého mluvčího. Přesto lze na základě porovnání systému obou jazyků (L1 a L2) a jejich fonetických specifik odhadnout „prvky cizosti“ (*cues indicating foreignness*), které budou pravděpodobně přispívat k tomu, že přízvuk dotyčného bude vnímán jako cizinecký. Lze tedy předpokládat, že český cizinecký přízvuk ve španělštině bude jiný než český cizinecký přízvuk v angličtině, byť mohou částečně obsahovat podobné nebo stejné prvky cizosti.

Komplikujícím faktorem při odhadování prvků cizosti ve španělštině je nepochybně značná velikost území, na kterém se španělsky mluví (navíc na dvou kontinentech, což vedlo k částečně odlišnému vývoji), a s ním spjatá obrovská fonetická variantnost současné španělštiny. Ta má mj. za následek existenci tzv. polycentrické normy, tj. skutečnost, že u některých jevů jsou součástí normy odlišná řešení téhož jevu (srov. tzv. *seseo*, tj. přípustnost čtení *cocer* „vařit“ jako [ko'ser] i [ko'θer]). V tomto ohledu je někdy posouzení konkrétní výslovnosti z hlediska normy netriviální. Zároveň platí, že velká výslovnostní variabilita ovlivňuje i vnímání přízvuku jako cizineckého; mnozí posluchači mají tendenci připisovat odlišnost nejprve jiné variantě španělštiny, tj. předpokládat, že dotyčný mluvčí je z jiné, třeba vzdálené oblasti, kde se mluví španělsky (vliv na toto hodnocení má vzdělanost a rozhled posluchače i stupeň cizosti cizineckého přízvuku mluvčího).

Všechny tyto skutečnosti byly vzaty v úvahu při výzkumu tohoto složitého fenoménu, který probíhal v několika krocích: nejprve byly vytipovány výslovnostně obtížné jevy ve španělštině, ze kterých byl vytvořen menší korpus nerodilé španělštiny⁴. Z něj byl v další fázi vybrán konkrétní řečový materiál, který byl následně použit v percepčním experimentu se 40 českými studenty španělštiny a jehož výsledky uvádíme v sekci 6.

V následujících oddílech představíme analýzu produkce španělštiny nerodilým českým mluvčím, opřenou o paralelní rozbor týchž konstrukcí přečtených rodilým mluvčím.

4 Podrobnosti viz sekce 4.2.

OPEN
ACCESS

4.1 VÝSLOVNOSTNĚ OBTÍŽNÉ JEVY VE ŠPANĚLŠTINĚ Z HLEDISKA ČESKÉHO MLUVČÍHO

Při elicítování produkce nerodilé španělštiny českých mluvčích byl kladen důraz na to, aby zahrnovala fenomény, které jsou ve srovnání obou jazyků relevantní. Jde o takové výslovnostní jevy, u kterých lze u českého mluvčího předpokládat potíže spjaté s tím, že hrozí nedostatečné odlišování od podobného jevu. Z tohoto hlediska tak můžeme z fonologického systému španělštiny vyčlenit následující seznam jevů, z nichž je pět segmentální a jeden suprasegmentální povahy.

- 1) Rozlišování mezi samohláskou a dvousamohláskovou skupinou. Existence syneréze a synalefy⁵ rozostřuje hranice mezi *azahar* „pomeraňčový květ“ a *azar* „náhoda, štěstí“, *cohorte* „kohorta“ a *corte* „dvůr“, *la venida* „příchod“ a *la avenida* „bulvár“. Lze předpokládat, že cizinecký přízvuk zde bude spočívat v přehnaném zdůrazňování slabičné hranice.
- 2) Rozlišování mezi vícekmitnou vibrantom [r] a verberantou (tradičně označovanou za jednokmitnou vibrantu) [r], srov. *ahorra* „šetří“, *ahora* „nyní“; *barrios* „městské čtvrti“, *varios* „různí“. Lze předpokládat, že neexistence tohoto protikladu (neexistence vícekmitné vibranty a odlišná povaha verberanty v češtině) povedou k nedostatečnému rozlišování obou fonémů, resp. jejich nesprávné výslovnosti.
- 3) Rozlišování mezi okluzivní a aproximantní variantou znělých hlásek *b*, *d*, *g*. Okluzivy, např. *dando* [ˈdaŋdo] „dávaje“ (gerundiální tvar), *baba* [ˈbaβa] „slina“, *ganas* [ˈganas] „chutě“ se vyskytují na začátku mluvního taktu a po nazále, u dentály i po laterále: *saldo* [ˈsaɫdo] „zůstatek“; v ostatních případech je volena aproximanta: *dedo* [ˈdeðo] „prst“; *robo* [roβo] „loupež“, *diga* [diɣa] „řekněte/mluvte“. U českých mluvčích se dá předpokládat volba jediné, většinou okluzivní varianty.
- 4) Rozlišování mezi interdentalou θ a alveolárou s⁶, tj. *caso* „případ“, *cazo* „naběračka“, *cocer* „vařit“, *coser* „šít“. Tento jev je jediným z vybraných jevů, který se netýká španělštiny jako celku, nýbrž jen té části mluvčích, kteří oba fonémy rozlišují (jde o tzv. *sistema distinguidor*, „rozlišující systém“; vedle něj existuje tzv. *sistema seseante*, ve kterém existuje pouze alveolára). U českých mluvčích lze očekávat potíže s výslovností interdentaly, tj. konsonantu, který v češtině neexistuje.

5 Tyto jevy úzce souvisí s výslovností samohláskových skupin, které se mohou realizovat jako tautosylabické (diftong), či heterosylabické (hiát) setkání dvou (řidčeji více) hlásek. V současné španělštině je patrná výrazná antihiátová tendence. Synalefa je pak diftongová výslovnost dvou sousedních samohlásek na švu slov (španělština zde nevolí ráz, např. *este hipócrita* [esteiˈpokrita], *la amiga* [laˈmiɣa]); u syneréze jde o vyslovení diftongu uvnitř slova tam, kde obvykle stojí hiát (*país* [paɪs])). Druhý z těchto jevů je obvykle posuzován jako méně přijatelný, přinejmenším v kultivované výslovnosti (Čermák, 2015, s. 85–89).

6 Na španělském území se vyskytuje v různých realizacích.

- 5) Umístění přízvuku, tj. rozlišování např. mezi 'celebre „slavný“ a cele'bré „oslavil jsem“, 'carne „maso“ a car'né „průkaz“. Ve španělštině může stát přízvuk — na rozdíl od češtiny — na kterékoli slabice ve slově. U výslovnosti s českým cizineckým přízvukem lze očekávat špatné umístění přízvuku, příp. nepatřičnou podobu přízvuku (záměnu přízvuku s kvantitou).
- 6) S polohou přízvuku souvisí rozlišování mezi diftongem a hiátem, tj. rozlišování např. mezi 'ley „zákon“ a le'í „četl jsem“ nebo mezi 'sabia „moudrá“ a sa'bía „věděl“. Španělština disponuje bohatým diftongickým systémem, zároveň se v ní často objevuje hiát. U výslovnosti s českým cizineckým přízvukem lze očekávat nedostatečné rozlišování mezi diftongem a hiátem, jejich nesprávnou výslovnost, příp. špatné umístění přízvuku.

4.2 SBĚR ŘEČOVÉHO MATERIÁLU

Poté, co byly vytipovány výslovnostní jevy, u kterých lze u českých mluvčích španělštiny předpokládat výslovnostní obtíže, byly vytvořeny 5–8taktové věty obsahující zmíněný jev v kontextu, který nenapomáhá interpretaci jevu při poslechu. Jako příklad uveďme fonologicky relevantní opozici verberanta — vibranta ve španělštině, zastoupenou tvary *ahora* [a'ora] „nyní“ proti *ahorra* [a'ora] „ušetří“ ve výpovědích:

*Dice que a partir de **ahora** la situación va a cambiar.*

*La gente cree que se **ahorra** mucho dinero así, pero no es verdad.*

Takto a podobně strukturované věty přečetla dvojice rodilých mluvčích a dvojice Čechů studujících španělštinu (konstrukce byly promíchány tak, aby ten, kdo věty četl, nemohl vysoudit, na jaký jev je experiment zaměřen). Rodilými mluvčími byli vysokoškolsky vzdělaní Španělé, muž a žena (47 a 33 let), jejichž výslovnost neodrážela žádné dialektální zvláštnosti. Českými mluvčími byli vysokoškolští studenti (muž a žena, 22 a 23 let) se znalostí španělštiny pohybuující se na úrovni A2-B1, u kterých bylo možno předpokládat přirozeně větší příklon k fonologii mateřského jazyka. Při nahrávání bylo třeba zajistit, aby mluvčí četli plynule. Nahrávky byly pořízeny ve zvukově upravené kabině Fonetického ústavu FF UK.

Takto sestavený korpus (1708 slov od každé skupiny mluvčích) produkce dvou mluvčích však poskytl předběžné informace nejen o výše popsaných jevech, ale ukázal i na další jevy, ať už segmentální, nebo prozodické povahy (jak uvidíme v následující sekci).

5. VÝSLEDKY ANALÝZ

Zde předkládáme výsledky auditivních analýz produkce dvou studentů španělštiny v porovnání s výslovností rodilých mluvčích (5.1) a srovnání percepčních reakcí českých studentů španělštiny na původní a akusticky upravené zvukové položky (sekce 6).

5.1 PRODUKCE ČESKÉ ŠPANĚLŠTINY

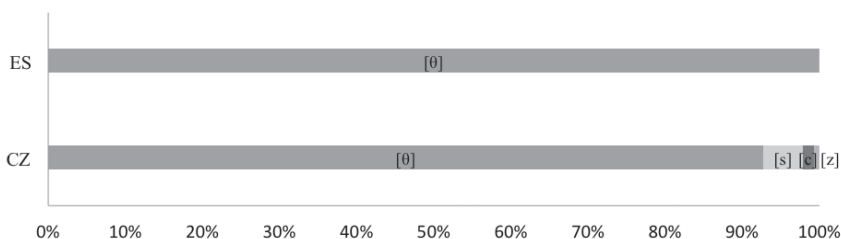
Při analyzování produkce českých mluvčích jsme analyzovali (a) segmentální prvky, tedy realizace jednotlivých fonémů, a (b) jediný suprasegmentální prvek — přízvuk z hlediska polohy v konkrétním slově.

Zkoumané segmenty vycházejí zejm. z výčtu uvedeného v oddíle 4.1. Předmětem zkoumání byl vždy *příznakový* prvek z pohledu českého mluvčího (tedy [θ], [r], aproximanty [β], [ð], [ɣ], dvojice vokálů ve španělštině vyslovena bez rázu⁷). V následujících oddílech tedy představíme jejich české realizace v protikladu k těm španělským. Rozlišování mezi hiátem a diftongem nebylo zahrnuto.

5.1.1. SEGMENTÁLNÍ PRVKY

V této sekci představíme výsledky poslechových analýz zkoumaných segmentů v následujícím pořadí: neznělá interdentalní frikativa, znělé okluzívy *b, d, g*, vibranta a zdvojené samohlásky.

Prvním segmentem, jehož analýzu vyslovených tvarů předkládáme, je neznělá interdentalní frikativa, která odpovídá grafémům *z* (ve všech kontextech) a *c* v kombinaci s předními vokály *e, i*. Tato hláska je typická pro tzv. *sistema distinguidor* („rozlišující systém“), stále dosud nejčastější vzor ve výuce španělštiny v České republice a rovněž varianta, kterou si osvojovali oba čeští mluvčí. Není tedy překvapující, že se objevuje v 93 % všech případů, kterých bylo ve vzorku celkem 138 (graf 1).

GRAF 1. Realizace dentální frikativy u českých (CZ) a španělských mluvčích (ES) ve stejných kontextech (n = 138); španělští mluvčí: [θ] ve 100 % případů, čeští mluvčí: [θ] v 93 %, [s] 5 %, [c] a [z] 2 %.

Spíše okrajové byly realizace jiné, a to [s], [c]⁸, v jediném případě [z]. Naopak se interdentalála vyskytla u slov *señor* „pán/pan“, *necesario* [ˈneθe.θaɾjo] „nutný“, *infusión* [ɪmfuˈθjõn] „odvar“. Vyslovení španělského [s] jako [θ] v posledních dvou případech může být ovlivněno přítomností blízké dentály (nebo labiodentály).

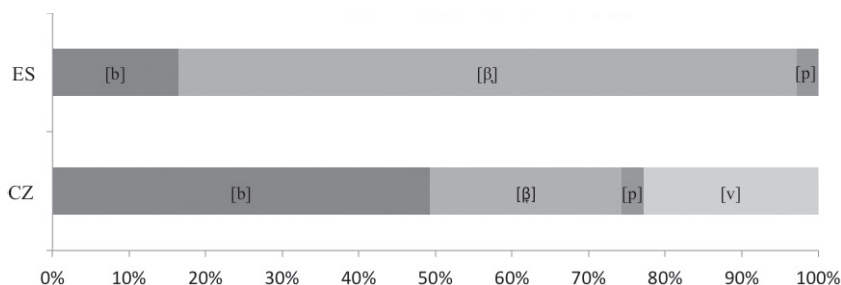
7 Rázem se čeština brání přeslabikování (Duběda, 2005, s. 136), což se v produkci české španělštiny často uplatňuje.

8 Transkripce alveolární afrikáty [c] dle Volína (2010, s. 45)

Obecně lze tedy v datech sledovat relativně konzistentní výskyt interdentální neznělé frikativy, v malé míře váhavě suplovanou jejím nejbližším českým protějškem (s, c), v jediném případě z.

V případě alofonů znělých okluzív byla česká výslovnost značně barvitější. Jak vidíme v grafu 2, ani u španělských mluvčích se nesetkáváme s jedinou realizací segmentu, ale se třemi: znělá bilabiální okluzíva [b] (na začátku mluvního taktu, po pauze a po nazálách), znělá bilabiální aproximanta [β], neznělá bilabiální okluzíva [p] (viz níže).

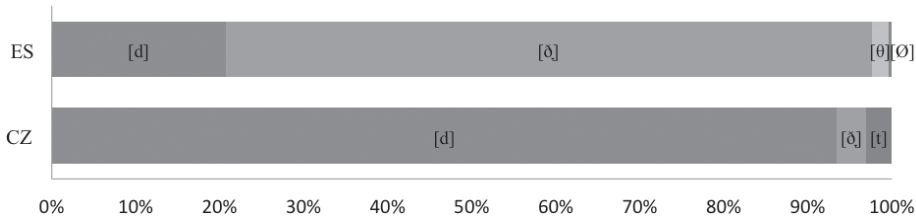
GRAF 2. Realizace bilabiální okluzívy u českých (CZ) a španělských (ES) mluvčích ve stejných kontextech (n = 140); Procentuální zastoupení — španělští mluvčí: [β] 81 %, [b] 16 %, [p] 3 %; čeští mluvčí: [b] 49 %, [β] 25 %, [v] 23 %, [p] 3 %.

Zatímco ve vzorku (140 kontextů) u španělských mluvčích jednoznačně převažuje bilabiální aproximanta (81 %) nad okluzívou (16 %), u českých mluvčích je tomu naopak: ve 25 % případů se vyskytuje aproximanta⁹, ve 49 % případů okluzíva. Aproximanta se vyskytovala především ve slovech s vyšší frekvencí jako *Sevilla*, *nueva* „nová“, *ventajas* „výhody“, *pobre* „chudý“, *jóvenes* „mladí“, v ostatních případech ji zastupovala zmíněná okluzíva labiodentála labiodentála [v] (23 %), která ve vzorku českých mluvčích zaujímá nezanedbatelnou část a u španělských mluvčích chybí. Lze se tedy setkat s ortograficky motivovanými realizacemi typu *mi vida* [mi'viða] „můj život“, *la venida* [la ve'nida] „příchod“, *invertirá* ['invertira:] „investuje“, *con vara* [kon vara] „s holí“, *va a cambiar* [vaʔakambjar] „změní se“, a další. V těchto rysech se jeví produkce českých mluvčích značně nekonzistentní, např. v rámci jedné věty lze realizovat též segment různě: *sabe muy bien* [saβe muj bien] „ví velmi dobře“.

Ojediněle a vlivem asimilace se objevuje neznělé [p], a to shodně u obou skupin mluvčích (ve slovech *observados* „pozorované“, *absurdo* „nesmyslný“).

Podobně jako u fonému /b/, i v realizacích fonému /d/ rovněž vystupuje prvek českého inventáře, který se u španělských mluvčích nevyskytuje. V analýze tohoto nejčetnějšího segmentu v našem vzorku (290 kontextů) se objevuje neznělá okluzíva [t].

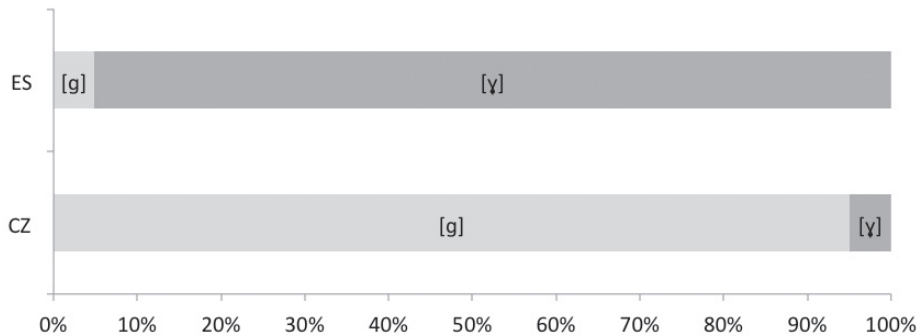
⁹ Pro přehlednost všechny otevřené varianty označujeme symbolem [β], ačkoliv výslovnost českých mluvčích oscilovala na škále od nejvíce otevřené k sevřenějším realizacím, blízkým spíše frikativní hláске [β]. Podobně postupujeme u dalších znělých okluzív /d/ → [ð] ~ [ð̞], /g/ → [ɣ] ~ [ɣ̞].

GRAF 3. Realizace znělé dentální okluzívy u českých (CZ) a španělských mluvčích (ES) ve stejných kontextech (n = 290); procentuální zastoupení — španělští mluvčí: [ð] 77 %, [d] 21 %, [θ] 2 %, [θ̞] méně než 1 %; čeští mluvčí: [d] 93 %, [ð] 3 %, [t] 3 %.

Z grafu 3 je patrné, že u španělských mluvčích převažuje aproximanta (77 %) nad okluzívou (21 %) ¹⁰, zatímco čeští mluvčí vykazují naprosto opačný trend: v 93 % případů se vyskytla okluzíva, aproximanta byla zaznamenána jen v 3 % kontextů, tj. stejně jako desonorizovaná okluzíva na konci slov. Desonorizace (*ensordecimiento*) u znělých okluzív na konci slova ve španělštině není samozřejmostí ¹¹, ve vzorku se objevila ve 2 % případů jako desonorizovaná frikativa [θ], u českých mluvčích se v těchto kontextech vyskytla neznělá okluzíva [t] (3 %). Tuto poziční asimilaci znělosti reflektují příklady *verdad* [verdat] „pravda“ a *irresponsabilidad* [iresponsabilidat] „nezodpovědnost“, realizované španělskými mluvčími jako [βer'ðaθ], [irespɔnsaβili'daθ].

Ještě markantnější je rozdíl mezi českými a španělskými mluvčími v poměru realizovaných okluzívních a aproximantních alofonů v případě znělé velární okluzívy.

GRAF 4. Realizace znělé velární okluzívy u španělských (ES) a českých (CZ) mluvčích ve stejných kontextech (n=62); procentuální zastoupení — španělští mluvčí: [ɣ] 95 %, [g] 5 %; čeští mluvčí: [g] 94 %, [ɣ] 6 %.

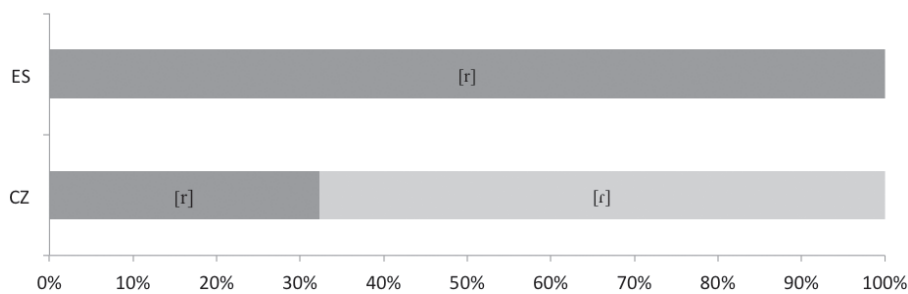
¹⁰ Nižší procentuální zastoupení reflektuje nižší zastoupení znělých okluzív v mluvené španělštině obecně, vyskytují se na počátku mluvního taktu (jehož rozdělení zůstává v intencích konkrétního mluvčího), po nazálách a v případě dentální okluzívy také po hláscce *l*. V našem vzorku šlo např. o případy *de flores*, *Después*, *allí ll dos años*.

¹¹ *ensordecimiento* je jev zaznamenaný především v toponymech jako [ma'ðriθ] v Kastilii (RAE, 2011, s. 139), obvykle v souvislosti s bilingvními komunitami.

Tento segment byl ve vzorku zastoupen 62 kontexty, z nichž u španělských mluvčích byl v 95 % případů realizován jako aproximanta [ɣ] a ve zbývajících 5 % jako okluzíva [g]. Šlo opět o okluzívy na začátku mluvního taktu (*Ganamos...*). U českých mluvčích tomu bylo přesně naopak: aproximantu realizovali pouze v 6 % případů, a to ve slovech typu *amigo* „přítel“, okluzívu pak v 94 % kontextů.

Dalším zkoumaným segmentem byla španělská vícekmitná vibranta [r]¹², která je zajímavá pro české mluvčí tím, že vstupuje do fonologické opozice s verberantou. Je proto odůvodněné očekávat u českých mluvčích jednkmitné, max. dvojkmitné r zejména tam, kde není vícekmitná vibranta signalizována ortograficky (např. *herramienta*), nýbrž kontextem — na začátku slova, po nazálách a po hlásce s. Z maximálního počtu pozic 62, plně realizovaných španělskými mluvčími jako [r], realizovali čeští mluvčí 70 % kontextů jako segment [r]¹³.

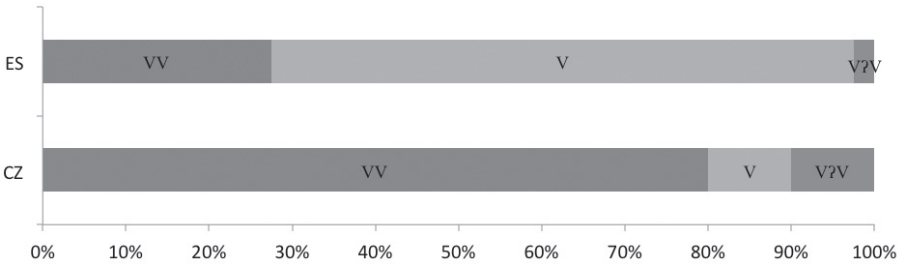
GRAF 5. Realizace vícekmitné vibranty španělskými (ES) a českými (CZ) mluvčími ve stejných kontextech (n=62); procentuální zastoupení — španělští mluvčí: [r] 100 %, čeští mluvčí [r] 70 %, [r] 30 %.

Přítomnost vícekmitné vibranty u českých mluvčích ve vzorku se váže pouze na ortograficky naznačené kontexty (např. *herramienta* „nástroj“, *ahorra* „ušetří“, *querría* „chtěl(a) by“, *derribar* „strhnout“, *irresponsabilidad* „nezodpovědnost“), obvykle velmi emfatické a nepřírozeně znějící. Určitá cizost tohoto prvku je znát i v případech, kdy byla ortograficky naznačena vícekmitnost, a přesto se objevila hláska [r]: *barra* [ˈbara] „barový pult“, *barrios* [ˈbarjos] „čtvrti“, *hierro* [ˈjero] „železo“, *cerrar* [ˈθerar] „(u)zavřít“, *serrar* [ˈsɛrar] „rozřezat“. Ve výše zmíněných kontextech (po nazále, atd.) nebyla realizována vůbec, což vysvětluje vysoký podíl [r] v české produkci.

Posledním zkoumaným jevem na segmentální úrovni byla realizace dvou sousedních vokálů na švu slov, ve kterých se v češtině v závislosti na mluvním stylu ve větší či menší míře uplatňuje ráz. Data v našem vzorku (celkem 40 kontextů) však vykazují výslovnost s rázem jen v 10 % (viz graf 6).

12 Tradičně se uvažuje o třech a více kmitech (např. Quilis, 1999, s. 336). Ve španělštině v těchto kontextech může být i frikativa [z], tj. nápadný šum, nikdy však švih [r].

13 Tímto symbolem zde označujeme obvykle jednkmitné realizace českých mluvčích, r-ovou hlásku, která je podstatně kratší než vícekmitná likvida [r]; pokud jsou kmity dva, jsou slabší a nevzniká třetí šum, typický pro španělskou výslovnost — viz pozn. 9.

GRAF 6. Realizace zdvojených samohlásek španělskými (ES) a českými (CZ) mluvčími ve stejných kontextech (n=40); procentuální zastoupení — španělské mluvčí: VV (dva plné vokály, nerozdělené rázem) 28 %, V (redukce na jediný vokál) 70 %, V?V (dva plné vokály rozdělené rázem) 2 %; čeští mluvčí: VV 80 %, V 10 %, V?V 10 %.

Hlavní rozdíl mezi rodilou a nerodilou produkcí spočívá v redukování či zachování obou vokálů. U španělských mluvčích převažuje jediný vokál (70 % všech kontextů), zcela ojedinělé je rozdělení rázem (2 %), a to ve frázi *insta a derribar* „nutí ke zbouření“. U českých mluvčích je naopak patrná snaha vyslovit obě samohlásky (80 % případů), redukce na jedinou samohlásku je stejně častá jako emfatická realizace s rázem (obojí jen ve 4 případech) v kontextech jako *la avenida*, *paseé* „prošel jsem se“, u sloves s předložkami (*pensé en* „myslel jsem na“). Redukování na jediný vokál nastalo jen v případech typu *que es* [kes] „že je“.

Jak naznačují i předchozí analýzy segmentálních prvků nerodilé španělské mluvy, míra rodilosti produkce španělské mluvy pravděpodobně souvisí s frekvencí daných lexikálních jednotek (ve výuce či v životních situacích, které mluvčí prožili ve španělské mluvě). To dokládají např. aproximantní realizace ve frekventovaných slovech *amigo*, *Sevilla*, vokalická redukce u *que es*.

5.1.2 PŘÍZVUK

Ze suprasegmentálních jevů jsme se zaměřili na přízvuk, resp. jeho realizaci v produkci českých mluvčích. Španělský pohyblivý přízvuk, v přesně daných případech označený graficky, je českými mluvčími často zaměňován s délkou.

Ve vzorku jsme sledovali umístění přízvuku u 124 mluvních taktů, které obsahovaly víceslabičná slova. Zvláštní pozornost jsme věnovali především minimálním pářům typu *límite :: limité* („hranice“ :: „omezil jsem“). Konkrétní realizace slov s přízvukem na první (oxytona), druhé (paroxytona) či třetí slabice od konce (proparoxytona) ukazuje tabulka 1.

Jistá váhavost českých mluvčích při vyslovování jednotlivých typů slov je patrná na první pohled: oxytona byla vyslovena skutečně jako oxytona u méně než poloviny případů, a u těch obvykle pokud nesly grafický přízvuk (*pasé*, *paseé*, řidčeji slova jako *azar*). V případě sloves (*cerrar*, *derivar*, atd.) se realizovala jako paroxytona [ˈθerar], [deˈrivar], k čemuž docházelo i ve slovech s grafickým přízvukem jako *carne* „průkaz“, *cortés* „zdvořilý“, *si me casé* „když jsem se vdala/oženil“, *de finés* „finštiny (genitiv)“, *les cansó* „unavil je“, realizované jako [ˈkarne:], [ˈkorte:s], [meˈkase:], [deˈfine:s], [lesˈ-

typ slova dle umístění přízvuku	konkrétní realizace			
	oxytona	paroxytona	proparoxytona	přeslabikování
oxytona	12	17	7	—
paroxytona	1	71	5	1
proparoxytona	1	3	6	—

TABULKA 1. Realizace přízvuku 124 mluvnických taktů u českých mluvčích španělštiny.

kanso:]. V sedmi případech je mluvčí vyslovili s přízvukem na třetí slabice¹⁴ od konce, s prodloužením na poslední slabice: *celebré* ['θelebre:] „oslavil jsem“, *validó* ['valido:] „potvrdil“, *calculó* ['kalkulo:] „vzal v úvahu“, *limité* ['limite:] „omezil jsem“. Slabika označená grafickým přízvukem je u těchto slov tedy podprahově vnímána jako dlouhá, *skutečný* přízvuk je kladen v souladu s pravidly českého jazyka, tj. na první slabiku.

Nejpočetnější skupinu slov tvořila paroxytona, u kterých se vyskytla jiná přízvuková schémata spíše výjimečně. Šlo o případy, kdy se přízvuk přesunul na první slabiku, v souladu s pravidly českého jazyka: *del cebo* [ðel'θeβo] „z návnady“ jako [ˈdelθebo], *cocido* [ko'θiðo] „vařené/dušené maso se zeleninou“ jako [ˈkoθido], *animo* [a'nímo] „dodám si odvahy“ jako [ˈanímo].

Ojedinele docházelo k přeslabikování: ve slově *barrios* se objevila hiátová výslovnost [ba'ri.os] namísto diftongové [ˈbari̯os]¹⁵, což odpovídá předpokladu zmíněnému v bodě 6) v sekci 4.1. Podobně v jiném kontextu se objevila výslovnost slova *ordena'dores* „počítače“ [orde'na:dores] s prvkem lidové etymologie.

I u nejméně četných proparoxyton můžeme rovněž sledovat oscilaci mezi správným a jiným kladením přízvuku. Jde o troj- a víceslabičná slova, u nichž je přízvuk nutno označit graficky, což by potenciálně mohlo navést české mluvčí ke správné poloze přízvuku. Přesto se však vyskytly případy, kdy schéma (x)Xxx bylo převedeno na (x)xXx, jak ukazují realizace následujících slov: *célebre* „slavný“ [θe'lebre], *válido* „platný“ [va'lido], *cálculo* „propočít“ [kalku'lo]; v jiném kontextu se objevila výslovnost slova *específicos* [espeθi'fi:kos] „zvláštní (plurál)“.

Celkově tedy můžeme pozorovat tendenci vyslovovat trojslabičná slova podle modelu (x)xXx i tam, kde je to z hlediska rodilé výslovnosti neadekvátní: *válido* [va'lido], pro *validó* „stvrdil“ zase ['valido:]. Tato tendence souvisí s přetrvávajícím chápáním přízvuku jako délky, např. *les cansó* [leskan'so:] „unavil je“, častokrát realizované s přízvukem na první slabice a protažením *skutečně* přízvukně hlásky.

Z našich dat dosud vyplývá, že kromě segmentů (okluzívy-aproximanty, vibranty, zdvojené samohlásky) představuje zejména pohyblivý přízvuk ve španělštině výrazný systémový rozdíl, který se odráží rovněž ve značně variabilní produkci týchž prvků i v rámci jediné věty. Proto byly právě tyto prvky zařazeny do následného percepčního experimentu, určeného pokročilým mluvčím španělštiny.

14 Při určování přízvukné slabiky jsme přihlíželi i k pocíťovanému mluvnickému úsilí, celkové délce slabiky a tónu vzhledem k ostatním slabikám v taktu (Weingartová-Bořil-Vaňková, 2014, s. 84)

15 Mluvčí zde může být pod vlivem zdánlivě analogických slovesných tvarů typu *querria*.

OPEN
ACCESS

6. REAKČNÍ DOBY ČESKÝCH STUDENTŮ ŠPANĚLŠTINY NA ŘEČOVÉ JEDNOTKY

Jak již bylo řečeno výše, hlavním cílem projektu je zkoumání kognitivní zátěže spojené se zpracováním řeči s cizineckým přízvukem. Tato zátěž je testována tak, že je zkoumána reakční doba posluchače potřebná ke zpracování slyšeného. Výchozím materiálem se stala produkce českých a španělských mluvčích (viz výše), ze kterých byly vybrány následující minimální páry: vibranta a verberanta [r]/[r], kontexty se zdvojenými samohláskami a minimální páry lišící se přízvukem.

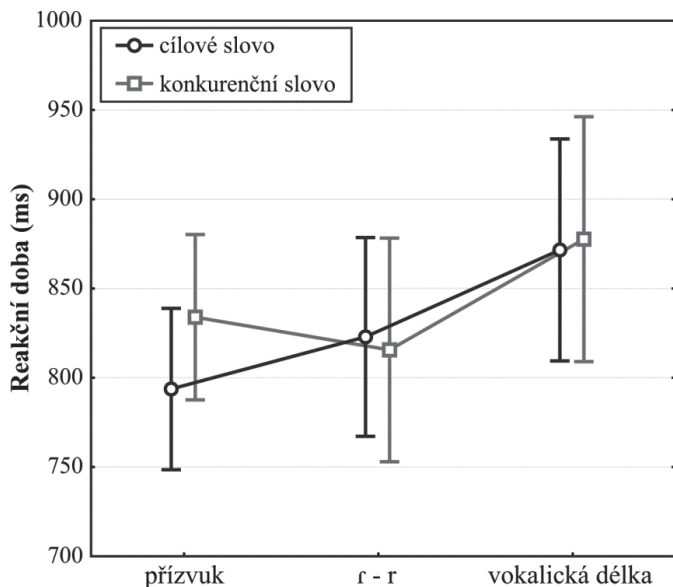
K přečteným větám byly akustickou manipulací vytvořeny modifikované varianty, v nichž byly některé parametry zkoumaných jevů upraveny tak, aby se rozostřil či naopak zvýraznil zkoumaný fonetický jev. Např. citlivým redukováním kmitů španělského vícekmitného [r] (tzn. odstraněním kmitu či kmitů ve zvukové vlně) byla uměle dosažena verberanta [r], s níž daný kontext pozbývá smyslu. Podobně byly zpracovány kontexty se dvěma samohláskami, které alternovaly s jedinou samohláskou (*la avenida* → *la venida*), a přízvukové minimální páry¹⁶. Takto vznikly dvě série vět (původní a manipulované), mapující tři zkoumané fenomény, k nimž přibýly z metodologických důvodů 4 výplňové položky (tzv. *fillers*), které monitorovaly bdělost konkrétního posluchače.

Původní i modifikované věty byly v závěrečné fázi projektu puštěny skupině 40 českých studentů španělštiny s pokročilou úrovní španělštiny B2-C2. Zadání poslechového testu proběhlo v programu DMDX (Forster — Forster, 2003) pomocí přístroje BlackBox Toolkit, který spolehlivě měří reakční doby. Úkolem posluchačů bylo stisknout tlačítko, jakmile uslyšeli cílové slovo zobrazené na monitoru. Připomeňme, že cílová slova byla ve větách umístěna tak, aby z předchozího sémantického či gramatického kontextu nebyla odhadnutelná. Takto získané reakční doby byly po očistění dat podrobeny analýze (nejprve bylo třeba odstranit neplatné reakce, tedy hodnoty kratší než 150 ms nebo naopak delší než 1500 ms, u nichž se nejedná o okamžitou reakci na zvukový podnět, ale o zpětné uvědomění). Následující grafy předkládají data získaná analýzou rozptylu pro párová měření. Vždy se tedy porovnávala reakční doba daného posluchače na dvě verze stejného slova, které se lišily jen manipulací.

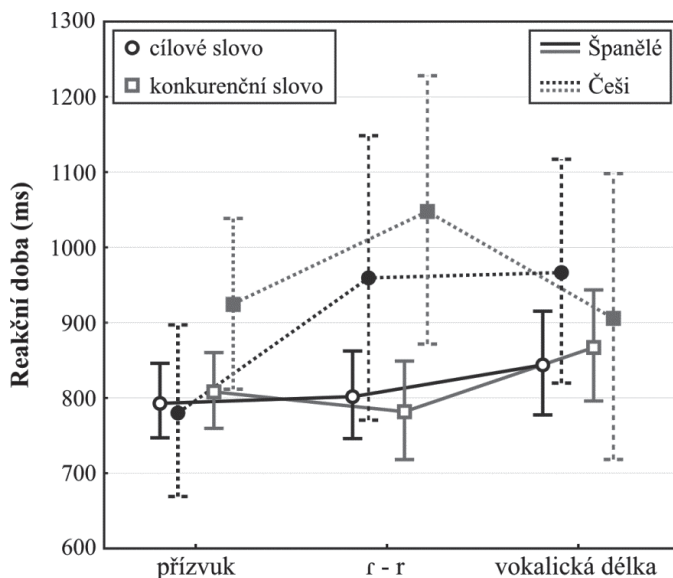
Jak ukazují grafy 7 (reakční doby rozdělené podle zkoumaných rysů) a 8 (reakční doby rozdělené podle zkoumaných rysů a mluvčích), neprokázalo se uspokojivě, že by manipulované položky vykazovaly výrazně odlišné reakce, tj. že by změny v segmentálních prvcích a přízvuku vedly k větší nebo menší kognitivní zátěži.

V grafu 7 vykazuje nejvýraznější rozdíl mezi vnímáním původní a zmanipulované položky přízvuk v tom smyslu, že reakce na původní, *cílové* slovo je rychlejší než na zmanipulované, *konkurenční*, nikoli však signifikantně nad hranicí náhody. Segmentální rozdíly (verberanta :: vibranta; dva vokály :: jeden vokál) nevykázaly v experimentu prakticky žádné odlišnosti, což se projevilo i v analogicky stavěném experimentu pro angličtinu (Skarnitzl a Šturm, v přípravě).

¹⁶ U těchto párů se manipulovalo obvykle s F0 a trváním pomocí metody PSOLA (Moulines — Charpentier, 1990), a také s intenzitou: zvýraznila se cílová přízvučná slabika a ta původní se zeslabilala a zjemnila.

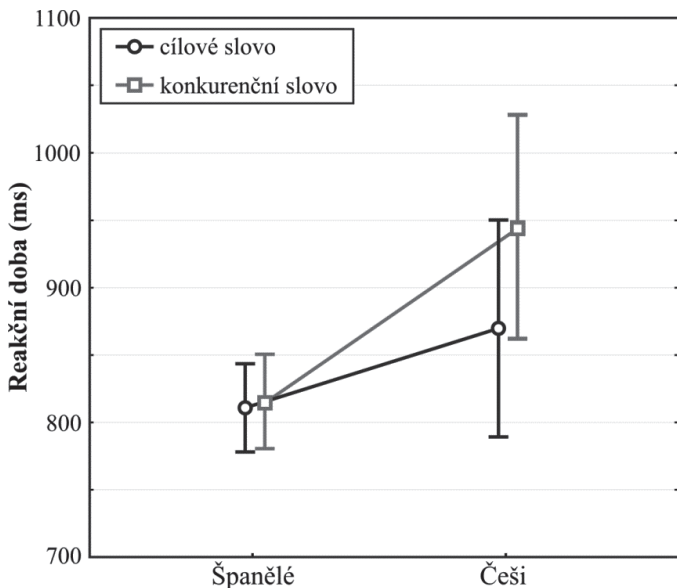
GRAF 7. Reakční doby českých studentů na cílová a manipulovaná slova, rozdělená podle manipulovaných rysů: přízvuk, počet kmitů u vibranty, vokalická délka. Výsledky nejsou statisticky významné: $F(4, 708) = 1,29; p > 0,1$; Wilksovo $\lambda = 0,99$; nejvýraznější rozdíl u položky přízvuk rovněž statisticky nesignifikantní: t-test pro párová měření: $t(162) = 1,55; p = 0,12$.

GRAF 8. Reakční doby českých studentů na původní a zmanipulovaná slova, rozdělené podle manipulovaných rysů a mluvčích, tj. rodilých Španělů (plné čáry) a českých studentů španělštiny (tečkované čáry). Výsledky nejsou statisticky významné: $F(4, 702) = 1,82; p > 0,1$; Wilksovo $\lambda = 0,98$. Reakční doby jsou u všech zkoumaných rysů velmi podobné, liší se však výrazně ty, které byly obdrženy z materiálu namluveného rodilými Španěly od těch, jež byly naměřeny na základě nerodilé produkce.

Ač zjišťované rozdíly nepřesáhly hranici statistické významnosti, přece můžeme sledovat výraznou variabilitu reakčních dob na české mluvčí, a to jak u původních, tak zmanipulovaných položek (graf 8). Tyto reakce se navíc výrazně liší od těch, které se vztahují k položkám namluveným výhradně rodilými mluvčími. Blíže tento vztah osvětluje graf 9.

GRAF 9. Reakční doby na původní-cílové a zmanipulované-konkurenční slovo, rozdělené podle skupiny mluvčích (rodilí Španělé a čeští studenti španělštiny). Reakční doby jsou kratší u rodilých mluvčích, výsledek je statisticky významný: $F(2, 355) = 4,72$; $p < 0,05$; Wilksovo $\lambda = 0,97$; rozdíl v reakční době na zmanipulovaná slova španělských a českých mluvčích je totiž významný: $t(356) = 3,05$; $p < 0,05$.

Rozdíl mezi reakčními dobami na zmanipulované položky českých a španělských mluvčích je signifikantní. Zajímavý je také rozptyl hodnot u českých mluvčích: českým posluchačům zabralo výrazně delší (a proměnlivější) dobu rozpoznat dané slovo.

7. ZÁVĚRY

V této studii jsme se zaměřili na konkrétní prvky v produkci českých mluvčích španělštiny, které objektivně mohou představovat kognitivní zátěž pro posluchače. Zkoumány byly prvky segmentální a přízvuk, zastupující prvky prozodické.

Analýzy nerodilé produkce v našem korpusu ukázaly na segmentální úrovni: a) výraznou převahu okluzivních variant nad aproximantními u znělých okluziv, b) příklon k tzv. *sistema distinguidor*, co se týče realizace interdentální frikativy, c) nepřítomnost vícekmitné vibranty v kontextech, kde je vyžadována, d) tendence k vyslovení obou samohlásek v kontextu dvou identických samohlásek za sebou, e) upřednostňování pravidel českého jazyka v kladení přízvuku, nahrazování přízvuku délkou, popř. nadužívání přízvukového schématu (x)xXx.

Dle našich dat se nepotvrzuje předpoklad, že čeští mluvčí reagují na českou španělštinu rychleji a skrz identickou mřížku mateřštiny ji pojmají snáze — signifikantně delší a rozmanitější reakce právě na české mluvčí oproti rodilým Španělům poukazuje na zcela opačný postoj. Dosavadní analýzy neprokázaly výrazný rozdíl ve zpracování výslovnostních jevů na úrovni segmentů, přesto se však ukazuje signifikantní vliv nerodilé/rodilé španělštiny na rychlost zpracování řečového signálu (tj. kratší reakční doby na rodilé mluvčí oproti pomalejším reakcím na produkci českých studentů).

Pozorovaná variabilita ve výsledcích může být dána tím, že konkrétní zkoumaná dimenze v daném okamžiku nepůsobí na hodnotitele tolik, jako soubor všech faktorů cizineckého přízvuku dohromady. Zajímavé např. je, že po experimentu řada hodnotitelů zmínila opozici *en varios :: en barrios*, u které předpokládali, že motivem výzkumu je právě (ve většině současných dialektů španělštiny čistě ortografická) opozice *v-b*. Nerodilá výslovnost (tj. labiodentální *v*) českých mluvčích spolu s dalšími rysy cizineckého přízvuku v dané výpovědi pro ně tedy znamenala větší kognitivní zátěž.

LITERATURA

- ČERMÁK, P. (2015): *Fonetika a fonologie současné španělštiny*. Praha: Karolinum.
- DERWING, T. M. — MUNRO, M. J. (2009): Putting accent in its place: Rethinking obstacles to communication. *Language Teaching*, 42, 4, 476–490.
- DUBĚDA, T. (2005): *Jazyky a jejich zvuky*. Praha: Karolinum.
- FORSTER, K. I. — FORSTER, J. C. (2003): DMDX: A Windows display program with millisecond accuracy. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 35, 1, s. 116–124.
- LEV-ARI, S. — KEYSAR, B. (2010): Why don't we believe non-native speakers? The influence of accent on credibility. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, S. 1093–1096.
- MOULINES, E. — CHARPENTIER, F. (1990): Pitch-synchronous waveform processing techniques for text-to-speech synthesis using diphones. *Speech Communication*, 9, s. 453–467.
- OPPENHEIMER, D. M. (2008): The secret life of fluency. *Trends in Cognitive Science*, 12, 6, s. 237–241.
- QUILIS, A. (1999): *Tratado de fonología z fonética españolas*. Madrid: Gredos.
- REAL ACADÉMIA ESPAÑOLA (2011): *Nueva Gramática de la lengua española: Fonética y fonología*. Madrid: Espasa.
- SKARNITZL, R. — ŠTURM, P. (v přípravě): Do foreign-accented segmental features matter? A reaction-time study. *Research in Language*.
- VOLÍN, J. (2010): Fonetika a fonologie. In: V. CVRČEK (ed.), *Mluvnice současné češtiny*. Praha: Karolinum, s. 35–64.
- WEINGARTOVÁ, L. — BOŘIL T. — VAŇKOVÁ, J. (2014): Spektrální sklon. In: R. SKARNITZL (ed.), *Fonetická identifikace mluvčího*. Praha: Karolinum, s. 77–94.

Štěpánka Černikovská | Ústav románských jazyků, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy |
 Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
 stepanka.cernikovska@ff.cuni.cz

Petr Čermák | Ústav románských jazyků, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy |
 Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
 petr.cermak@ff.cuni.cz